

Шпачинський Ігор Леонідович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

УДК: 130.123.1

ДЕЯКІ АСПЕКТИ «МЕТОДОЛОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ» СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Розглядаються деякі аспекти формування методологічного інструментарію філософії освіти, зокрема, в процесі викладання власне філософських дисциплін.

Ключові слова: методологія, діалектика, проблемна ситуація, освіта.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ «МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ» СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Рассматриваются некоторые аспекты формирования методологического инструментария философии образования, в частности, в процессе преподавания собственно философских дисциплин.

Ключевые слова: методология, диалектика, проблемная ситуация, образование.

SOME ASPECTS «METHODOLOGICAL TOOLBOX» FOR THE MODERN PHILOSOPHY OF EDUCATION

Some aspects of methodological tools for the modern philosophy of education are observed in the article.

Keywords: methodology, dialectics, solving problem, education.

Роздуми про предмет філософії освіти можуть бути своєрідним узагальненням щодо пошуків у практично всіх галузях науки і взагалі всієї усвідомленої діяльності людини. Це і гносеологія, і аксіологія, і власне діалектика, і безумовно дидактика. Фактично неможливо навести імена видатних мислителів тих чи інших епох, які б тим чи іншим чином не торкалися означеної проблеми за великим рахунком, починаючи, наприклад, хоча б з майевтики Сократа і закінчуючи останніми концептуальними розвідками «в рамках конкретної філософської традиції» [1, с.9]. Питання освіти в наш час виділяється як таке ключове, що визначає становлення досконалішого суспільства майбутнього, виховання свідомих, всебічно розвинутих громадян. В свою чергу підкреслюється, що «найважливішого значення набуває питання про становлення сучасних методологічних засад такої галузі дослідження як філософія освіти, що є основою для здійснення комплексного підходу до вирішення проблем сучасної освіти, у першу чергу до виконання завдань її гуманізації» [2, с.9]. Також відомо, що «...освіта – це океан, в якому є багато нез'ясованого і неосяжного. Тому потреба у багатоплановому, міждисциплінарному аналізі освіти, її сутності, методологічного інструментарію, механізмів реалізації, характеру обумовленості соціальними та гносеологічними інтересами, її ролі в перетворенні реалій буття і у формуванні культури науково-практичного мислення назріла давно» [1, с.8].

Сучасна філософія освіти вже має структурні розділи, які відповідно займаються онтологією освіти, логікою її функціонування, методами сприяння освітнього процесу і врешті-решт телеологічними настановами освіти як такими. Звісно, що у нашому дослідженні неможливо торкнутися їх усіх. Ми хотіли б навести тільки деякі думки, які, зокрема, торкаються т.зв. «технології впровадження» власне філософських знань в особистий розумовий доробок того, хто навчається. Вибір цієї сфери обумовлений тим, що на нашу думку, одним з ключових моментів надпотужного динамізму життя сучасної людини є постійне розв'язання нагальних проблем (протиріч) фактично у всіх сферах її діяльності. І саме цей фактор, (хоча, безумовно він завжди існував і раніше) сьогодні є визначальним. Тому вважаємо за доцільне в процесі викладання філософських дисциплін робити акцент на «прикладному аспекті» застосування саме першого закону діалектики у сферах діяльності майбутніх спеціалістів за їх фахом. Отже, метою нашої роботи є висвітлення деяких

методологічних підходів щодо викладання філософських дисциплін з урахуванням і в контексті актуальності сучасних онтологічних засад філософії освіти. Проаналізуємо більш детально висунуте нами положення, спираючись на деякі теоретичні обґрунтування.

Так, зокрема, можемо звернути увагу на те, що «...увага Гегеля прикута до *способу**, яким Сократ шукав істину. Тут, за думкою Гегеля, бере початок проблема філософського методу» [3, с.202]. Тепер давайте згадаємо, як саме відбувався цей пошук істини. «З виглядом простака, у якого немає задніх думок, він (Сократ) задавав співбесіднику питання, немов би хотів сам вчитися у нього. Це була знаменита сократівська іронія, яка вчила людину знати, що вона нічого не знає, викликала збентеження і приводила до роздумів. А далі вступало у свої права те, що Сократ називав мистецтвом повивальної бабки. Потрібно було допомогти з'явитися на світ думці, яка вже виникла у свідомості співбесідника. Метод Сократа полягав тут у тому, щоб *правильно задати* питання... І тоді виникала шукана відповідь» [3, с.203]. Прекрасно. Шкода тільки, що не вказано, у чому саме полягає правильність постановки цього питання. Слід відзначити і те, що «услід за Сократом і Платоном, Г. Гадамер діалог визнавав основним способом досягнення істини в гуманітарних науках, оскільки будь-яке знання проходить через запитання, і питання буває часто складніше за відповідь. А спосіб діалогу використовує діалектика, і кінцевий результат залежить від того, наскільки *правильно поставлено* питання» [2, с.15]. Тепер звернемо увагу на наступне судження. «Принципово важливе значення в організації і формі проведення занять з методики викладання філософії мають особистісно-орієнтовані педагогічні технології, в основу яких покладено діалогічний принцип – рівноправне співробітництво викладача і студентів..., розширення поля *самостійності* кожного з тих, хто навчається. В такому навчальному процесі викладач не тільки навчає, але й *стимулює* студента до професійного розвитку, створює умови для його здійснення» [4, с.9]. Тут безпосередньо вказується на діалогічний принцип, як педагогічну форму зв'язку між суб'єктами педагогічного процесу. (До речі, цікава думка для подальшої дискусії по сутності т. зв. «дистанційного навчання»). Далі згадаємо і таке, що «...З'ясування суті свободи як творчості стосовно дидактики проявляється, зокрема, в тому, що вчитель у своїй роботі з учнями робить акцент на *методі* і його самостійному застосуванні. Задача навчання – оволодіння методом. Будь-яке окреме знання передається тут не заради себе, а заради деякого більш глибокого першопочатку, який лежить позаду того, що викладається, і його породжує» [5, с.17]. А згодом Гессен і безпосередньо наводить «методологічний інструментарій» для практичного втілення наведених теоретичних обґрунтувань. «Так, зокрема, можливо чисто формально викласти теорему про рівність трикутників. Але ту ж таки теорему можливо викласти учню так, що позаду неї учень побачить той метод, яким вона була знайдена і доказана. Побачивши шлях побудови цієї теореми, учень зможе вже *сам* продовжити отриманий рух думки, самостійно прийти до знаходження і доказу нових теорем аналогічного роду. Другий тип навчання формує в учня *здібність до творчості*, до створення нового» [5, с.17]. Нарешті, закінчуючи аналіз думок цього вченого у напрямку, який нас цікавить, необхідно зробити наголос і на тому, що він сам виділяє у якості підсумку. «Незамінність вчителя, однак, не тільки в мистецтві передачі знань, але і в прикладі – як застосовувати метод. Задача вчителя – мислити науково, застосовувати метод як знаряддя думки. Тільки постійна напруга думки, з якою вчитель використовує на ділі, у живій праці метод наукового пізнання, ставить перед учнями проблему, вирішуючи з його допомогою питання, що постають перед класом..., вказуючи шлях для вирішення виникаючих то в одного, то в іншого ускладнень. Тільки така пильність думки спроможна залучити учня до методу знань» [5, с.18]. Тому, виходячи з останнього наведеного висловлювання, цілком обґрунтованою буде думка філософа Г. Л. Ільїна щодо нових підходів у дослідженні філософії освіти, у якого вона постає як «...*спосіб мислення*, що відображує пізнавальні здібності особистості. Філософія освіти – науковий напрям, який пропонує певний спосіб мислення і досліджує найбільш загальні і суттєві закономірності й залежності сучасних освітніх процесів в історичному і соціальному контексті (економічному, політичному, технологічному, педагогічному, психологічному). У цій дефініції виявляється філософський

зріз, оскільки мова йде не тільки про мислення, але й про закономірності освітніх процесів, а розкрити їх можливо об'єктивно на основі категоріального апарату філософії» [1, с.33]. Крім цього, у сучасних поглядах на концепцію філософії освіти безпосередньо підкреслюється, що «...на зміну наглядно онтологічній моделі навчання повсюдно приходить гносеологічна модель, де основу предмета навчальної дисципліни складає *методологія* та історія науки, що вивчається, її пізнавальні засоби і технології. Вона формує у тих, хто навчається здібність самостійного створення цілісної системи вирішення професійних проблем, стимулює потреби продуктивного, творчого характеру» [1, с.255].

В наш час подальший розвиток майєвтичний метод Сократа отримав у засадах проблемного, розвиваючого і врешті-решт т. зв. евристичного навчання. Як наголошується, «...між цими методами є відмінності. У пізнавальній задачі-проблемі, яку вчитель ставить перед дитиною в проблемному навчанні, є конкретне рішення або хоча б напрямок вирішення. А відкрите завдання в евристичному навчанні не має правильного рішення, і результат ніколи не відомий заздалегідь ні учневі, ні вчителю. Завдання проблемного навчання – передача досвіду вчителя учневі нестандартним способом (шляхом постановки пізнавальної проблеми). А евристичне навчання має на увазі створення учнем особистого досвіду. При цьому проблемне навчання часто виступає підготовчим етапом для евристичного: перш ніж створювати власний продукт, дитина повинна засвоїти способи його створення. У цьому йому й допомагає рішення пізнавальних проблем. Евристичне навчання відрізняється також і від розвиваючого навчання, оскільки ставить і вирішує якісно нове завдання: розвиток не тільки учня, але й траєкторії його освіти, включаючи розвиток цілей, технологій, змісту освіти. Витоки евристичного навчання слід шукати в Стародавній Греції, в методі античного філософа Сократа» [6]. Це точка зору педагогіки. Але ж зверніть увагу на те, що, як визнається, в основу всіх цих методів покладений знову ж таки (назвемо його) «стиль мислення» мудреця Сократа.

Заслуговує уважного вивчення з точки зору тематики нашого дослідження висловлювання визначного дослідника творчого мислення доктора Е. де Боно, який, підсумовуючи свій більш ніж двадцятип'ятирічний шлях у цій царині, зокрема, наголошував, що «...навчання творчому мисленню – це передусім створення навичок. Це означає навчання володінню такого інструментарію, який був би простий у використанні, проте потужний у своїй простоті. Необхідно надати достатню кількість прикладів для того, щоб показати, як ці інструменти працюють. Необхідно дати достатню практику кожному. Ці практичні приклади повинні бути узяті зі сфери, віддаленої від тої, в якій безпосередньо працює той, хто навчається творчому мисленню. Це потрібно для того, щоб увага була зосереджена до самого процесу мислення і таким чином утворювалася впевненість у *оволодінні методами*. Час від часу необхідно все ж таки наводити приклади задач, які мають практичне значення у сфері безпосередніх інтересів того, хто навчається, для того, щоб показати реальну корисність цього інструментарію» [7, с.280].

І, наостанок, неможливо не навести вельми актуальні і для сьогодення думки з відомої праці щодо методології викладання філософії В. І. Разіна. Якщо тезисно, то:

«– ...*семінари* грають велику роль для засвоєння студентами змісту предмета, оскільки дають можливість викладачу систематично направляти роботу студента, багаторазово пояснюючи йому складні питання...[8, с.83];

– ...питання викладача – дуже сильний *методичний* прийом і найважливіший спосіб досягнення активності. *Постановка питання вимагає великої майстерності*...[там же, 96];

– ...вельми ефективним засобом підвищення активності на семінарі є *питання-задачі*, в яких студенту пропонується саме реальні питання, поставлені перед нами...[там же, 104];

– ...таке питання-приклад (краще, щоб він був узятий з життя даного колективу чи *пов'язаний з профілем* спеціальності того, хто навчається) вимагає пояснення і, що саме головне, допомагає пов'язати те чи інше теоретичне положення з життям, з практикою...[там же, 97];

– ...цінність таких прикладів у тому, що вони не тільки роз'яснюють дію того чи

іншого закону, але й пропагують нові промислові *методи*, доказують закономірність їх виникнення, озброюють майбутніх інженерів науковою аргументацією, дають можливість у майбутньому самостійно відшукувати правильні рішення...» [8, с.176].

Актуальність останнього твердження безпосередньо підтверджується автором на практиці, засновуючись на викладанні на кафедрі філософії такої варіативної дисципліни, як «евристика», яку було запропоновано Міністерством освіти і науки України у 2009 році в орієнтовному переліку вибірових дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки бакалавра. На підставі отриманого досвіду представляється доцільним у ході викладання у вищих навчальних закладах безпосередньо цієї, а також інших філософських дисциплін майбутнім спеціалістам відповідного фаху показувати красу гармонійного (діалектичного) поєднання протилежностей на прикладах зі сфери за їх профілем діяльності. Так, зокрема, красу побудови оксюморона – філологам, боротьби айкідо – спеціалістам фізичного виховання, «психологічного айкідо» – психологам, методу взаємонавчання – майбутнім педагогам, прийомів «ТРВЗ»(теорії рішення винахідницьких завдань) – студентам природничого напрямку навчання, «контр-маніпулятивної» технології ведення переговорів з партнерами по бізнесу – економістам тощо.

Коротко по суті кожного з окреслених напрямків.

Як відомо, оксюморон – сполучення слів з протилежним значенням, тобто виражає свого роду «сумісність несумісного», як то «гарячий сніг», «звичайне чудо», «кам'яні сльози» тощо. З психологічної точки зору він уявляє собою спосіб вирішення незбагненої ситуації.

Основний принцип боротьби айкідо полягає у використанні енергії удару супротивника...проти нього самого.

За аналогією, суть «психологічного айкідо» М. Литвака полягає у перенаправленні негативної словесної енергії кривдника за принципом: «Так, ви цілком маєте рацію, але...».

Теорія вирішення винахідницьких завдань безпосередньо наголошує (за словами її розробників), що творчий потенціал інженера-винахідника активізується за рахунок використання «діалектичного підходу» до розв'язання проблемної ситуації у техніці. Ключовими словами у справі усунення негативного фактору є слова «сам, саме тощо».

Метод взаємонавчання цікавий тим, що в цьому випадку те, що «заважає» (тобто неоднакові пізнавальні здібності тих, хто навчається), те й допомагає в процесі навчання у справі засвоєння матеріалу всіма і ті, хто вже зрозумів сутність справи, пояснюють її тим, хто «відстає».

Нарешті, трохи докладніше, щодо т. зв. «контр-маніпулятивної» технології ведення переговорів з партнерами по бізнесу. Досить часто в процесі переговорів складається ситуація, коли Вам роблять «пропозицію, від якої неможливо відмовитись». Тобто якась людина, з якою Вам важливо зберегти відношення, вимагає від Вас чогось, що Ви категорично не хочете робити. Відмовити «в лоб» неможливо, а погоджуватись не хочеться, бо невигідно. Що ж робити? Деякі все ж таки відмовляються – і наражаються на конфлікт. Деякі погоджуються з надією потім «спустити справу на гальма», «потягнути резину», а в підсумку не зробити те, що обіцяли. Але тоді є ризик, що пред'являть претензії, причому будуть праві. Ось саме тоді на допомогу і приходять контр-маніпулятивна технологія, основним прийомом в арсеналі якої є т. зв. прийом «так, безумовно, якщо...».

Суть прийому проста. У відповідь на вимогу співбесідника, яку ми вважаємо категорично неприйнятною для себе, ми відповідаємо не відмовою, а ...негайною згодою: «Так, звичайно!». Але одразу додаємо: «Якщо Ви...» – і далі йде список зустрічних умов-вимог:

– Так, звичайно, ми можемо Вам надати знижку в 40%, як Ви просите, якщо буде самовивоз товару;

– Ви хочете знижку в 40%, але при цьому не готові забирати товар самовивозом? Не питання, ми готові доставити товар за свій рахунок... проте тільки в цьому випадку Ви зробите заказ на вісім вагонів мінімум.

Ідея полягає в тому, щоб ці вимоги були настільки ж неприйнятні для партнера по

переговорам, наскільки його пропозиція-вимога неприйнятна для Вас – щоб в результаті партнер зважив за краще зняти свою початкову вимогу, але зробив би це *сам*, не стикаючись з відмовою з Вашого боку. Навпаки, Ви всіляко підкреслюєте свою готовність йти назустріч і зробити те, про що Вас просять – якщо...

Використання прийому «так, безумовно, якщо...» (в різних його варіантах) дозволяє або нейтралізувати неприйнятні для Вас маніпулятивні вимоги з серії «пропозиція, від якої неможливо відмовитись», або перетворити ці вимоги у прийнятні за рахунок зустрічних вимог до партнера по переговорам, які Ви подаєте не як вимоги, а лише як умови, без виконання яких Ви не зможете зробити те, про що партнер Вас просить.

Не будемо далі докладно зупинятися на проявах методології «роботи» діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей при вирішенні протиріч у всіх сферах життя суспільства. Згадаємо тільки ще добре відомі прислів'я:

- «Золоте» моральне правило: «не роби іншому того, що ти не хочеш, щоб робили тобі.»
- «Хочеш придбати ...– віддай!»
- «Хочеш розквитатися з ворогом обійми його.»
- «Слід так обдумувати свої задуми, щоб навіть невдача принесла Вам певну користь.» (Кардинал де Рец)
- «Хто кричить – того погано чути...» (іронічне)
- «Не було б щастя, та нещастя допомогло.»
- «Крайнощі зходяться.»
- «Кращий захист – напад.»
- «Нема злого, щоб на добре не вийшло» (до речі, тут закладені підвалини оптимізму, що «безвихідних положень не буває», «шукай завжди добре у поганому» й т. ін.).

Ще декілька слів про таке поняття як «ефективність» і супутне з ним, суб'єктивне «вигідність», якого ми торкались. Саме філософська ідея про оптимальність всього суцього, про певну економію, притаманну всім процесам, що відбуваються у природі, призвела до появи цілого напрямку досліджень. У свою чергу, наукові дослідження у будь-яких галузях дали привід для такого висновку, що «...ядро теорії, як показує історія науки, врешті-решт може бути зведено до єдиного принципу. Так, зокрема, звертаючись до теорій, які завершили процес централізації (механіка, геометрична оптика, термодинаміка), ми знаходимо, що в центрі кожної з них стоїть принцип *оптимальності*...В оптиці це – принцип найшвидшого шляху Ферма, в механіці – принцип найменшої дії, в термодинаміці – принцип максимуму ентропії. Чи випадково, що центральним принципом в цих (та інших) випадках виявився саме принцип оптимальності? Чи у такого принципу є певні переваги, які і виводять його на центральне місце в теорії?.. Такий напрямок розвитку – в бік централізації, – мабуть, не випадковий. Можливо думати, що він є характерним не тільки для наукових теорій, але і взагалі для систем самої різної природи: технічних, біологічних, соціальних та ін.» [9, с.10].

Якщо ми вже торкнулися технічної сфери, то необхідно ще раз звернути увагу на т. зв. «теорію винахідництва», одним з ключових прийомів якої є застосування оператору параметрів «розмір-час-вартість». Мається на увазі те, що в процесі створення винаходу для знайдення необхідного рішення і розв'язання технічного протиріччя шкідливий фактор (вказані його параметри) *...посилюють*, а не намагаються їм протистояти. У випадку досягнення мети, дійсно, це виглядає красиво і парадоксально, і має свою назву – ІКР (ідеальний кінцевий результат). Найбільшою проблемою є локалізування (знаходження) т. зв. «точки прикладання» зворотнього діалектичного зв'язку між протилежними факторами ситуації протиріччя.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що кількарічний досвід викладання автором підтверджує стійку високу зацікавленість студентів у розборі прикладів такого роду і, відповідно, значне підвищення якості засвоєння матеріалу. У 2010 році випущений посібник «Евристика» для студентів фізико-математичного факультету, матеріали лекцій з якого, за

особистим спостереженням автора, вже викладені у мережі Інтернет у якості реферативних. В подальшому, в контексті збільшення визначальності вже зазначуваного фактору вирішення постійно виникаючих проблем у житті сучасної людини, вважається доцільним введення означеної дисципліни «евристика» в якості нормативної для спеціалістів усіх напрямків, або хоча б в якості окремого розділу дисципліни «філософія освіти», зокрема такого, який стосується її методологічного інструментарію.

Окремо хотілося б відмітити, що за характером викладеної роботи, вона найближчим чином пролягає у руслі сучасних розробок таких напрямків, як «креатологія», «новістика», «виденика (рос.)», розвідок по створенню так званого «штучного інтелекту» і тому подібне.

** виділення зроблені особисто автором статті.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конох Н. С., Пунченко О. П. Образование в пространстве философских проблем современности. — К.: Кафедра, 2013. — 320с.
2. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти: Навчально-методичний посібник. — Київ: Кондор, 2010. — 164с.
3. Гулыга А. В. Гегель. — М.: Молодая гвардия, 2008. — 263[9] с.
4. Андрейчук Н. В. Материалы к курсу «Методика преподавания философии». — Калининград: Изд-во КГУ, 2003. — 69с.
5. С. И. Гессен. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. — М.: Школа-пресс, 1995. — 448с.
6. Режим доступу: <http://vidpo.net/jaki-perevagi-evristichnogo-metodu-navchannja.html>
7. Serious creativity (Using the power of lateral thinking to create new ideas) by Edward de Bono.- N.Y. HarperCollins Publishers, 1997. — 331p.
8. Разин В. И. Общая методика преподавания философии в вузах. — М.: Высшая школа, 1977. — 183с.
9. Голицын Г. А., Петров В. М. Гармония и алгебра живого (в поисках биологических принципов оптимальности). — М.: Знание, 1990. — 127с.